

Inledning av Joseph Hansen, *Med Trotskij i Coyoacan*

Jag har ett flertal gånger hört talas om planer på att göra en film om Trotskijs liv, eller åtminstone hans sista år i Mexiko. Det gjordes ett försök med en tevefilm om mordet. Det var ett bedrövligt stycke, mer förtal än sanning. En företagare från Hollywood tillbringade till och med en tid i Mexiko för att studera omgivningarna och samla material. Vid tre tillfällen har jag ombetts lämna upplysningar för att förlåna de planerade produktionerna ett sken av sanning. Två av dem gick om intet och den tredje kan mycket väl röna samma öde – vilken kanske inte är helt och hållet att beklaga. Producenterna utgick från sina egna förutfattade meningar om vad som är ett dramatiskt material och hur Trotskij skulle passas in i dessa uppfattningar. Ingen av dem hade något större intresse av att skildra Trotskijs verkliga inre drivkrafter eller hans livs viktigaste engagemang och mål. De riktade sig till en publik som kanske inte skulle betrakta det som god kvällsunderhållning.

För att göra en sanningsenlig film om Trotskij måste man betrakta honom som politisk person, men inte av den sort som kännetecknar dagens borgerliga värld. Han var av en annan sort – en artist som var hårt engagerad i att ge en verklighetstrogen bild av sin tid, eller rättare sagt en vetenskapsman som var övertygad om att mänsklighetens viktigaste problem är att förändra vårt system, att göra slut på den långa förtvivalade epoken av kamp mellan klasserna och ersätta den med ett samhälle som byggs upp på grundval av en rationellt planerad ekonomi. Han skulle också sanningsenligt kunna beskrivas som en folktalare och kämpe som var fullt sysselsatt med att bygga en organisation som behövs för att socialismen ska segra i världsskala.

Att göra en film om Trotskij där allt detta förbises är som att beskriva Pierre och Marie Curie utan att ta upp deras strävan att avslöja radioaktivitetens hemlighet, eller slavgörat att fraktionera enorma mängder pechblände [en sorts uranmalm – övers anm] för att isolera de mystiska ämnena polonium och radium. Eller ett ”drama” om Louis Pasteur utan hans passionerade intresse för bakteriologi och det noggranna laboratoriearbete han utförde mot sina välmenande vänners inrådan, som försökte övertyga honom att inte slösa bort sin värdefulla tid på inbillade och omöjliga problem.

Det är väl uppenbart? Och ändå inser inte ens en så klarsynt person som Isaac Deutscher det. Till och med Deutscher betraktade Trotskijs engagemang i uppbygget av den socialistiska revolutionens världsparti som en ”svag sida”.

Trotskij var välbekant med Freuds arbeten, och han förstod sig själv mycket bra. På flera ställen har han gjort fullständigt klart att han helt och hållet vägledades av fullständigt medvetna mål, och han har i detalj angivit vilka de var.

I förordet till **Mitt liv** berättar han att ”bortsett från åren under inbördeskriget har huvuddelen av mitt liv bestått av parti- och litterärt arbete.” Nästan ”en tredjedels sekel av mitt medvetna liv har helt och hållet varit fyllt av revolutionär kamp. Och om jag skulle få leva om det igen, skulle jag utan tvekan slå in på samma väg.”

Under de elva år Trotskij hade kvar att leva efter att han skrev **Mitt liv**, fortsatte han med det han hade gjort under de tre föregående årtiondena. Han prioriterade andra saker än många av de intellektuella som beundrar hans geni. De sätter hans mest kända böcker främst, **Litteratur och revolution**, **Ryska revolutionens historia**, **Den förrådade revolutionen**, hans Stalinbiografi. Därefter rankar de alla de många artiklarna, pamfletterna och böckerna – om fascismen i Tyskland, den spanska revolutionen, den fördjupade krisen i Frankrike, hela den omtumlande händelseutvecklingen när världen gick framåt mot det Andra världskriget.

Få av dem lockades av Trotskijs bidrag till Fjärde internationalens interna diskussioner. Det är förståeligt, ty dessa skrifter kan bara till fullo uppskattas av kadrer med en betydande marxistisk

bakgrund. Vad gäller Trotskijs ”parti”-aktiviteter, i synnerhet under de sista elva åren, har de intellektuella i bästa fall helt enkelt inte varit intresserade.

Men Trotskij var av en annan uppfattning. I den dagbok som han under en tid förde i Frankrike och Norge, kastade han 25 mars 1933 ner följande talande tankar:¹

Under lång tid har jag inte kunnat tillfredsställa mitt behov av att utbyta tankar och diskutera problem med andra. Jag tvingas föra en dialog med tidningarna, eller snarare via tidningarna med fakta och uppfattningar.

Och ändå tror jag, att det arbete jag är indragen i nu, trots dess ytterst otillräckliga och uppsplittade karaktär, ändå är mitt livs viktigaste arbete – viktigare än 1917, viktigare än inbördeskriget eller någon annan period.

För att klargöra det kan jag beskriva det så här. Om jag inte hade befunnit mig i Petersburg 1917, så hade oktoberrevolutionen ändå ägt rum – *under förutsättning att Lenin hade varit där och suttit i ledningen*. Om varken jag eller Lenin hade befunnit oss i Petersburg, så skulle det inte ha blivit någon oktoberrevolution: bolsjevikpartiets ledning hade hindrat den från att ske – därom hyser jag inte det minsta tvivel! Om inte Lenin hade varit i Petersburg, så tvivlar jag på att jag hade kunnat besegra bolsjevikledarnas motstånd. Kampen mot ”trotskismen” (det vill säga den proletära revolutionen) skulle ha inletts i maj 1917, och revolutionens utgång hade varit tveksam. Men jag upprepar, förutsatt att Lenin hade varit där så skulle oktoberrevolutionen ändå ha segrat. Samma sak kan i stort sett sägas om inbördeskriget, även om Lenin under den första perioden, speciellt efter att Simbirk och Kazan hade fallit, vacklade och ansattes av tvivel. Men det var utan tvekan en övergående känsla som han troligen aldrig erkände för någon annan än mig. [*Här lägger Trotskij till en fotnot: Jag måste beskriva detta mer noggrant.*]

Alltså kan jag inte säga att mitt arbete är ”oundgängligt” ens under perioden mellan 1917 och 1921. Men nu är mitt arbete ”oundgängligt” i ordets fulla betydelse. Det finns inget som helst övermod i detta påstående. Sammanbrottet för de två internationerna har inneburit ett problem som ingen av ledarna för dessa två internationaler överhuvudtaget är förmögna att lösa. Mina personliga växlande öden har ställt mig inför detta problem och har givit mig viktiga erfarenheter för att ta itu med det. Det finns nu ingen annan än jag som kan genomföra uppdraget att beväpna en ny generation med den revolutionära metoden över huvudet på Andra och Tredje internationalens ledare. Och jag är helt ense med Lenin (eller snarare Turgenev) att det värsta straff man kan få är att vara över 55 år! Jag behöver åtminstone fem års oavbrutet arbete till för att säkra tronföljden.

Trotskij hade just fem år kvar att leva, men de blev inte oavbrutna. Under dessa fem år levde han i ständig osäkerhet, och var måltavla för den samlade reaktionen, från de norska fascisterna till de obevekliga mördarna i Stalins GPU. Ändå gjorde Trotskij allt han kunde för att föra vidare så mycket som möjligt av sina erfarenheter.

L D talade aldrig direkt om detta problem med oss unga som bodde med honom och Natalja under de sista åren av deras landsflykt. Men vi kände av det. Dag ut och dag in var huset indraget i arbetet att bygga Fjärde internationalen. Betydelsen av kontinuitet vad gäller program, metod, kadrenas efterträdare, blev en del av vårt grundläggande tänkande. Alla av oss var engagerade, till och med hängivna, i detta avgörande arbete. Det var en del av förberedelserna inför de framtida revolutionära möjligheter som historien med säkerhet skulle ge. Allt Trotskijs arbete var inriktat mot detta mål.

Det är ett misstag att tro att det finns ett drag av romantik kring detta. I praktiken innebar det hårt arbete, att lära sig klara av detaljer och fullfölja dem effektivt utan att tappa det yttersta målet ur sikte. Det som skiljer detta sätt att bygga partiet från alla andra långvariga och svåra företag är dess syfte och mål, nämligen att garantera mänsklighetens överlevnad och möjliggöra ett uppbygge av civilisationen på en verkligt mänsklig grundval.

¹ Återgivet med tillåtelse från utgivarna av Trotskijs *Diary in Exile, 1935*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1958 - Hansens anmärkning.

I en kort artikel om Rosa Luxemburg och Fjärde internationalen, som Trotskij skrev i juni 1935, argumenterade han mot teorin om massornas spontanitet och för behovet av ett leninistiskt parti, och uttryckte det så här: ”Utan minsta överdrift kan man säga: hela världssituationen avgörs av *det proletära ledarskapets kris*.”

Denna kris, fortsatte han, ”kan naturligtvis inte övervinnas med hjälp av en abstrakt formel. Det handlar om en ytterst enahanda process. Men inte en rent 'historisk' process, det vill säga den medvetna verksamhetens objektiva förutsättningar, utan en oavbruten rad av ideologiska, politiska och organisatoriska åtgärder i syfte att gjuta samman världsproletariatets bästa, mest medvetna element bakom en fläckfri fana, element som hela tiden måste öka sitt antal och självförtroende, som måste utveckla och fördjupa sina band till proletariatets bredare delar – med andra ord: under nya och ytterst svåra och besvärliga förhållanden rekonstruera proletariatets historiska ledarskap.”²

När Trotskij på midsommaren 1937 gick med på förslaget från den amerikanska rörelsens ledning att jag skulle ingå i hans lilla stab av sekreterare och vakter, så blev mitt första uppdrag att ta med en ny Dodge från Ohio, där den hade inköpts, till Mexiko. Max Sterling, som var gift med Trotskij's dåvarande ryska sekreterare Rae Spiegel, följde med. Vi kom fram till Mexiko City långt efter mörkrets inbrott, och jag ville att vi skulle vänta med att åka ut till Coyoacan först nästa morgon. Men Max hade varit där tidigare och kände till gatorna och var ivrig att träffa Rae, som kanske skulle vara i huset.

Avenida Londres var mycket mörk. De höga murarna, varav en del var täckta med krossat glas som glänste i strålkastarljuset, och fönstren med fönsterluckor och traditionella spanska järngaller, såg knappast gästfria ut. Hundar skällde när vi körde förbi. Andra svarade med ett ylande i fjärran. Vi fick vänta en lång stund på den övergivna gatan innan vår ringsignal besvarades. De kände igen Max' röst, och den lilla dörren i den enorma dubbeldörren öppnades tillräckligt för att vakthavande skulle kunna komma ut. Det var Jean van Heijenoort, som hade varit hos Trotskij under ett antal år. Det visade sig att Rae bodde i en lägenhet i staden. Jean föreslog att vi skulle komma tillbaka nästa morgon.

Det var en lättnad, ty sanningen att säga kände jag mig osäker inför att träffa Trotskij.

Jag hade blivit medveten om namnet Trotskij när jag var 8 eller 9 år gammal. Det var efter Första världskriget i en lantbrukarstad med 3.000 invånare i Utah där min pappa arbetade som skraddare. Till och med där mötte man den ryska revolutionen som hade gjort slut på tsarismen med välvilja och den diskuterades livligt, åtminstone bland invandrarfamiljerna, som huvudsakligen kom från Skandinavien. Stadens politiker var en reaktionär blandning av republikaner och mormoner, och veckotidningen *Richfield Reaper* var avgjort bolsjevikfientlig även om redaktören var något av en paria, eftersom han var demokrat. Jag kan fortfarande minnas hans rubriker om att Trotskij och Röda armén stod på randen till nederlag. Det var en rubrik som upprepades flera gånger. För ett barn som tidigt hade blivit något av en rebell blev det bara naturligt att vara för Trotskij och Röd armén.

Jag började intressera mig för politik och de kampanjer och diskussioner som hörde till när jag var 10 år gammal, samma år som Cox kandiderade mot Harding. Jag minns valet mycket väl, eftersom jag råkade läsa en pamflett på det kommunala biblioteket, som troligen smugglats in bland böckerna av en kringvandrande ”Wobbly” [medlem i IWW, International Workers of the World – övers anm]. Den var skriven av Daniel De Leon, och avslöjade tullsystemet, som var en avgörande fråga i Utah med sin sockerbetsindustri. De Leon använde exemplet med billigt kubanskt socker för att klargöra sina socialistiska argument mot tullarna. Jag upprepade dem på skolgården. Lärdomen hur lätt det är att bli ökad och hur svårt det är att övervinna det har följt mig ända sedan dess.

Även om jag på detta sätt redan i späd ålder blev känd som ”socialist” och ”bombkastare”, så var

² Trotskij, *Writings [1935-36]*, New York: Pathfinder Press, 1977, s 31-32.

det inte förrän jag kom till universitet i Utah under den katastrofala Stora depressionen som jag på allvar började studera marxismen och de olika riktningarna inom den radikala rörelsen. Efter två års studier nobbade jag de andra riktningarna för att ansluta mig till trotskisterna, som vid denna tid var organiserade i Communist League of America. Jag hade en del invändningar, speciellt tyckte jag att många saker presenterades på ett svårfattligt sätt i den trotskistiska pressen, men deras ärlighet och framför allt deras klara och sökande sätt att resonera kring de stora frågorna var mycket övertygande. Stalinisternas agerande när de skingrade ett möte där Max Shachtman, en talare från New York som var ute på en nationell turné, förklarade händelserna i Tyskland och Stalins roll i att röja vägen för Hitler, spelade också en roll för att få mig att ansluta mig till den trotskistiska rörelsen.

Det var i Salt Lake City 1934. Vid den tiden befann sig Trotskij i Frankrike, där han hade lyckats få en tillfällig fristad och lite större säkerhet än i Prinkipo, som låg i skuggan från Sovjetunionen och Stalins GPU. Inom kort gjorde den franska regeringen, som ett svar på sovjetiska påtryckningar och sin egen rädsla för Trotskijs möjliga inflytande på den krisdrabbade inhemska politiska scenen, villkoren för hans asyl outhärdliga och drog till sist tillbaka hans uppehållstillstånd helt och hållet.

Trotskijs situation var desperat. För oss, dåtidens upproriska ungdom, som hade anslutit oss till hans sak och var ivriga att handla, var det plågsamt att vi inte kunde göra särskilt mycket.

Så gav Norge asyl till mannen på planeten utan visum. Även det visade sig vara en tillfällig tillflyktsort, när Stalin utsatte den norska varvsindustrin och fiskexportörerna för påtryckningar. Trotskij sattes praktiskt taget i husarrest när den första ”stora” Moskvarättegången iscensattes 1936, med honom och hans son Leon Sedov i sin frånvaro utpekade som huvudanklagade. Under en period såg det till och med ut som om Trotskij skulle kunna bli utvisad från Norge, det vill säga överlämnas till Stalins bödlar.

Den mexikanska regeringens beslut att ge Trotskij asyl kom i rätt tid. President Lázaro Cárdenas bestämde sig för att släppa in Trotskij därför att han verkligen trodde på den borgerliga demokratin, och på grund av att Mexikos ledande konstnär Diego Rivera, som var anhängare till Trotskij, personligen sökte upp honom. Beslutet visade också att traditionerna från 1910 års mexikanska revolution fortfarande var levande.

Nu befann sig Trotskij i Coyoacan. Hur länge skulle det dröja innan Stalins mördare försökte kasta sig över honom igen?

Allt detta funderade jag på. Det och min bedömning av Trotskijs betydelse. I mina ögon var Trotskij en av historiens giganter, med så enorma proportioner att han såg ut som en avlägsen figur som tillhörde en annan tidsålder. Dessutom hade jag blivit förvarnad av folk som borde känna till det, att Trotskij kunde vara svår att ha att göra med.

I det klara solljuset på morgonen såg Coyoacan helt annorlunda ut än kvällen innan. Stora eucalyptusträd tornade upp sig över murar täckta av mörklila bouganvilla. Inne på den kringbyggda gården kunde man skymta geranium. Det kom en behaglig doft av träkolsrök från de fattigas hus av soltorkat tegel. Coyoacan var till och med pittoreskt, och hade inte förändrats så mycket sedan Cortés hade bott där. De blåa murarna till Frida Kahlos hus på Avenida Londres som hade överlämnats till familjen Trotskij såg ut att kunna innesluta en trädgård och skydda den från dammet på gatan som inte var stenlagd.

Det visade sig vara ett riktigt intryck. På gården fanns rosa buskar och ett apelsinträd, fortfarande friskt och glittrande efter att ha blivit vattnat. Vi gick upp de fyra trappstegen till trädgårdsgången med sin balustrad som knöt samman rummen längs tre av gårdens sidor.

Det var där jag såg Trotskij för första gången. Han kom ut ur sekreterarens rum som låg intill hans och Nataljas sovrum. Trotskij var inte alls så stor som jag hade trott. Hans sätt att gå var energiskt när han närmade sig oss. Man kunde se på hans ansikte att han var nöjd, och han slog armarna om

OSS.

Han ville höra om vår resa och hur kamraterna hade det i New York. Jag slappnade omedelbart av, och kände mig förvånad över att han hade förväntat sig att vi kunde vara osäkra eller nervösa och att han hade hälsat på oss så här för att göra saker och ting lättare.

Den viktigaste informationskällan idag om Trotskijs liv i Coyoacan är sista delen av Isaac Deutschers biografi, **Den förvisade profeten**. Deutscher förlitade sig nästan helt och hållet på vad han kunde hitta i arkiven på Harvard. Natalja lät honom gå igenom de stängda delarna, och han fick på så sätt möjlighet att läsa material som ännu inte är tillgängligt för allmänheten. En del av det finns med i den sista delen, och ger oss värdefulla nya fakta av personlig karaktär. Men Deutscher kunde bara gissa vad en del av det betydde. Det finns också andra skäl att ha en del invändningar mot kapitlet.

Deutscher valde att inte leta efter material hos alla de av Trotskijs närmaste medarbetare från denna period som fortfarande var i livet. Han besökte aldrig Mexiko. Trots att han var i USA sökte han aldrig upp Socialist Workers Party, vars ledare spelade en särskilt viktig roll under de sista åren av Trotskijs liv.

Senare i London visade Deutscher mig det sista kapitlet i hans biografi i korrektur. På det hela taget ansåg jag det vara utmärkt, men det innehöll en del felaktigheter. Det var vid denna tidpunkt inte lätt att rätta till dem. Och Deutscher kunde givetvis inte göra så mycket med de nya uppgifterna. Ett tydligt exempel på svårigheten att göra förändringar i korrekturen återfinns i titeln på fotografierna på sidan 480 [finns inte i svenska utgåvan – övers anm]: ”Två bilder på det 'lilla fortet' i Coyoacan.” I själva verket är det inte foton på *ett* hus utan på två *olika* hus som Trotskij bodde, det ena efter det andra. Deutscher kände inte till det.

När det gällde andra viktigare delar av Deutschers tolkning av denna period i Trotskijs liv var det meningslöst att inlåta sig på någon diskussion. Jag debatterade en kort stund med Deutscher och lät de delarna passera som saker där ”vi hade meningsskiljaktigheter”.

Deutschers bild av åren i Coyoacan är en tid av praktiskt taget oavbrutet svårmod, och han tolkade det som att livet i Trotskijs hem var överskuggat av en hopplös kamp mot Kremles bödlar. Så var inte fallet.

Kampen fanns i bakgrunden – en del av det dagliga livet, men den pockade inte ständigt på uppmärksamhet. Ett av problemen var faktiskt att hålla sig på vakt. Det gällde alla. Till och med Natalja blev ibland så irriterad på säkerhetsåtgärderna att hon inte följde dem. Alla i familjen insåg att Stalin hade beslutat att mörda Trotskij, men ingen av oss kunde veta hur GPU tänkte försöka genomföra det. Oavsett hur regler och tidsscheman anpassades efter försvarsbehoven, så vande ”internerna” som vi ibland kallade oss vid dem som en del av livet, en rutin som vi ibland tappade uppmärksamheten på. Då och då försökte vi bryta det med hjälp av energiska åtgärder av olika slag. De stötte ibland på hårt motstånd. Tröghet är ett problem även för en liten, hängiven, självupproffrande grupp – till och med en grupp revolutionärer.

Sanningen är att Trotskijs huvudintresse inte var denna särskilda väpnade kamp, trots att det var han som var huvudpersonen i den. Han deltog i den som en disciplinerad bolsjevik och militär, men den upptog honom inte helt och hållet. Trotskijs främsta intresse var Fjärde internationalen, det fanns ingen som helst diskussion om det. Han var uppslukad av den och ägnade den sitt livligaste intresse.

Han tog ovilligt itu med artiklar till den allmänna pressen. När det var ont om pengar – och ibland var det mycket ont om dem – skrev han något nästan som om det var bara för brödfödan, och beklagade den tid som gick förlorad. Han var ungefär lika intresserad av att skriva böcker som kunde vara av intresse för förlagen. Först efter stort motstånd gick han med på att skriva en biografi om Stalin, inte förrän hans medarbetare övervann hans invändningar genom att argumentera att han

kunde ta med material som var av speciellt intresse för Fjärde internationalen. Jag hävdade till exempel att han kunde utnyttja Stalin som bakgrund för att ställa bolsjevikpartiets historia till rätta, och att det var mycket viktigt för den generation jag tillhörde.

Han sköt ständigt upp arbetet med sin Lenin-biografi därför att han slukades upp av Fjärde internationalens interna utveckling.

Deutscher betraktade Trotskijs intresse av Fjärde internationalen som en beklaglig svaghet hos detta annars utomordentligt framstående geni. Vi som levde med Trotskij såg det som ett bevis på hans målmedvetenhet och förmåga att prioritera sina projekt på rätt sätt.

För vakterna och sekreterarna var Coyoacan en skola i Fjärde internationalen. Alla av oss studerade på egen hand, och vi var medvetna om att Trotskij lade märke till det utan att lägga sig i – han kunde oväntat komma till våra rum, eller fråga efter om en bok som vi råkade läsa på gården. Vi hade också kurser där vi tog upp olika ämnen, inklusive spanska för de amerikanska vakterna. På ett mer allmänt sätt använde Trotskij hela situationen, inklusive organiseringen av vårt försvar, de diplomatiska förhållandena med omvärlden, hur vi kom fram till politiska beslut, svaren på den omfattande korrespondensen, till och med de artiklar han skrev, för att lära oss så mycket han kunde om de historiska traditionerna. Det verkade inte vara någon medveten pedagogik, det var helt enkelt så allting diskuterades, beslutades och genomfördes.

Han kunde vara en sträng och krävande uppdragsgivare. Tillvaron blev snabbt besvärlig för de kring Trotskij som hade problem med att bryta med bohemiska vanor eller ansåg det oöverstigligt svårt att lära sig noggrannhet, grundlighet, yrkesskicklighet.

De bästa dagarna var när det kom nyheter om en uppmuntrande utveckling i den ena eller andra av Fjärde internationalens sektioner, även de mest blygsamma framgångar. De största händelserna var när medlemmar i Fjärde internationalen från andra länder kom på besök. Det innebar konferenser, diskussioner, ibland mycket livliga debatter – ty hos Trotskij tvekade ingen av hans anhängare, ingen av de som hade införlivat hans anda, att uttrycka meningsskiljaktigheter. Om de inte uttryckte någon uppfattning kunde de räkna med att ändå pressas om sin åsikt.

I veckor efteråt ekade dessa besök i huset, och ett tecken var att produktionen på Trotskijs stora skrivbord ökade ännu mer.

Det var efter just ett sådant besök från James P Cannon och andra ledare i Socialist Workers Party, som L D skrev huvuddokumentet till Fjärde internationalens kommande grundningskongress 1938, "Kapitalismens dödskamp och Fjärde internationalens uppgifter", ett dokument som under namnet "Övergångsprogrammet" kom att spela en allt mer central roll i den världstrotskistiska rörelsens programmatiska begreppsvärld.

De diskussioner som inspirerade Trotskij att skriva detta dokument upptecknades inte – bandspela- ren var fortfarande inte uppfunnen. Men höjdpunkterna i delar av diskussionen stenograferades av en av Trotskijs sekreterare, och en utskrift av dessa noter finns nu tillgängliga på engelska, det språk på vilket diskussionen fördes.³ De ger en bra bild av hur en konferens med Trotskij såg ut under tiden i Coyoacan.

Åsiktsutbytet var i själva verket mer långvarigt än vad utskriften kan få en att tro. I detta fall tio dagar eller mer, om jag minns rätt. Det innefattade ett antal rent personliga "träffar". De var i verkligheten tillfälle för en ytterst fri diskussion om alla möjliga problem som var aktuella i Fjärde internationalen, ty oavsett hur de informella samtalen började så slutade de alltid med politik, i synnerhet Fjärde internationalens politik.

Det var fester också, i Coyoacan. Så fort en sekreterare eller vakt skulle återvända hem, ordnade vi en avskedsfest, för att tacka av dem ordentligt. 7 november varje år var en helgdag, och alla bar en

³ Se *Writings of Leon Trotsky, 1938-39*, New York: Merit Publishers, 1969.

röd nejlika eller en röd ros.

När vi firade oktoberrevolutionen 1937 kom Diego Rivera och Frida Kahlo till huset långt före gryningen. De hade med sig en stor bukett röda nejlikor för att dekorera det långa bordet där hela hushållet utom de som stod på vakt satt tillsammans och åt.

Diego och Frida nöj av nejlikeblommorna och arbetade i flera timmar för att arrangera dem på den vita duken vid huvudändan där L D och Natalja brukade sitta. I början arbetade Frida medan Diego tittade på, med sitt runda ansikte strålande som vanligt. Frida var mycket pittoresk i sin Tehuantepec-dräkt, med ljust garn invävt i de tjocka svarta hårflätorna som ringlade sig på hennes huvud. Hon började om igen. De diskuterade. Diego blev alltmer indragen i projektet. Nu var hans händer upptagna med nejlikorna medan Frida tittade på. Diego försökte med en stor "4". Sedan "4" och ordet "*Internacional*". Sedan om igen i andra proportioner. Till slut blev det "*La Cuarta*". Det var ett utmärkt textarbete.

I gryningen började marimbaorkestern som Rivera hade engagerat spela en serenad till L D och Natalja utanför deras sovrumsfönster. Jag vet inte vad de tyckte om det först, eftersom det var en överraskning. Hursomhelst blev det ett trevligt sätt att vakna upp i Mexiko på oktoberrevolutionens årsdag, som också var L D:s födelsedag.

Under dagen fylldes gården och huset av folk som kom till festen. Det var mest mycket fattiga människor, medlemmar i fackföreningar där Trotskij's mexikanska anhängare var aktiva. De hade med sig mat som gåvor, inklusive några levande kycklingar med sammanbundna fötter. Flera 20-liters dunkar som hade omvandlats till hushållsartiklar bars in fyllda med *atole*, en tunn välling med chokladsmak som vi drack ur muggar. Männen bar vita bomullsbyxor och skjortor, kvinnorna långa vida mörka kjolar som var vanliga i Mexiko på den tiden. I sina *huaraches*, med det bländande solljuset på huvudena, såg folkmassan ut som typiska arbetare. Studenterna och en del av de andra gästerna var mer finklädda.

Trotskij uppmanades naturligtvis att hålla ett tal. Jag märkte att han verkade tveksam. Utan tvekan skulle han ha föredragit att låta bli. Han hade trots allt kommit till Mexiko först i januari och talet måste hållas på spanska. Trots hans ovilja fanns det ingen återvändo.

Han verkade samla sig, som om han tog ett djupt andetag. Han gick fram till balustraden, och blev som förvandlad. Han tog publiken helt i besittning, och talade som om det var något fullständigt naturligt och något han gjorde varje dag. Han höjde rösten så att den kunde höras med lätthet.

Det var ett enkelt tal där han tackade och visade sin uppskattning. Några få ord om oktoberrevolutionen och dess betydelse. Han uttryckte sin tacksamhet till Mexikos gästvänlighet och det mexikanska folkets värme.

Trotskij talade bara några minuter men det gav mig en glimt av honom som talare. Det var uppenbart att han hade studerat talets konst, och hade praktiserat den så att det praktiskt taget inte var någon ansträngning för honom. Han var definitivt inte från den skola som talar eller håller en lektion för en publik med ett vattenglas i ena handen, och lutar sig mot katedern med den andra.

Publiken svarade med starka känslor och bifallsrop.

Från sin utkikspunkt i Coyoacan blev Trotskij mer och mer fascinerad av den amerikanska politiska scenen. En stadig ström av diverse besökare vidgade hans kunskap om dess olika sidor.

En gång kom det en ung lärare. Han hade varit med i och kring socialistpartiet och visste lite om trotskismen. Likt andra obundna personer som ibland dök upp hade han bestämt sig för att han ville tala med Trotskij. Det visade sig att han var bondpojke och rätt så sysslolös. Han hade nästan bestämt sig för att sluta undervisa. Efter några dagar tog Trotskij mig åt sidan. "Skulle inte han bli en bra vakt?"

Jag blev överraskad. Jag hade upptäckt att han egentligen var pacifist.

”Kan inte du övertala honom att bli vakt?”

Jag invände. Han kom från någonstans i mellanvästern men det var knappast någon garanti för hans pålitlighet.

”Han är en riktig amerikansk bonde.”

Det blev uppenbart varför Trotskij ville att vi skulle ta med honom. Han hade aldrig haft tillfälle att studera de amerikanska bönderna på nära håll. Och här fanns en levande inom räckhåll!

Det visade sig att bonden var en mästergytt med gevär. Det enda problemet var att han inte ville döda någonting, framförallt inte en människa. Men i detta speciella fall gick han med på, att om vi blev angripna skulle han skjuta för att döda.

Dessutom kunde han arbeta. Han var expert på cement, och hans fantasi hade fångats av möjligheterna att bygga tegelhus. Ett av skälen till att han kom till Mexiko var för att studera det. Till sist blev han vakt och vi rekryterade honom till partiet.

På den tiden hade den fascistiska faran blivit en realitet i USA. En del av den amerikanska fascistiska rörelsen hade band till hitlerismen, men viktigast var den fullständigt inhemska, renrasiga, flaggviftande ultrapatriotiska varianten. En del av de fascistiska demagogerna, som fader Coughlin, var kända i hela landet. Trotskij blev ganska engagerad i detta, och lade fram ett antal specifika förslag på hur man på effektivaste sätt skulle möta denna fara. Det återspeglas i en del av hans skrifter från denna tid, speciellt *Övergångsprogrammet*, men det verkar uppenbart att Isaac Deutscher inte kände till hur mycket han gick in för en del aspekter av detta arbete.

När det exempelvis handlade om att bygga försvarsgården, fick Socialist Workers Party en hel del från Trotskij, även om partiet redan hade gjort en del värdefulla erfarenheter under decennierna av strejker som deras medlemmar hade varit inblandade i.

Trotskij såg kampen mot fascismen som en möjlighet att bygga ett revolutionärt massparti med ”amerikansk hastighet”. På sitt typiskt energiska sätt pressade han på för att utnyttja öppningarna maximalt.

Trotskij insåg helt klart att ett parti byggs genom att samla och skola kadrer. Om vi bortser från de officiella gästerna, så hade hans intresse för de yngre gästerna – och en del inte så unga – två inriktningar: Vilka är chanserna att rekrytera dem, eller om de inte går att rekrytera, går det att få dem att ge penningbidrag till rörelsen? Jag kan å den amerikanska personalens vägnar vittna om hur nära vi arbetade med Trotskij i detta gentemot en del av hans gäster. När en person rekryterades eller gav ett betydande bidrag, eller både och, så dolde aldrig Trotskij hur belåten han var.

För oss på insidan var det därför den naturligaste sak i världen att Trotskij gav högsta prioritet åt fraktionskampen i Socialist Workers Party 1939. Denna kamp rörde inte bara avgörande politiska och teoretiska frågor av största vikt för den ryska revolutionens öde och den första arbetarstaten i sin helhet. Det handlade också om väl och ve för en av Fjärde internationalens på den tiden största sektioner, och jämsides med det alla kadrer i världsskala. Ingen av oss hade minsta orsak att bli förvånade över att Trotskij lade allt annat åt sidan för att rikta all sin uppmärksamhet på denna utveckling.

Förvisso var det han skrev ägnat för en begränsad publik. Men denna publik bar på den bolsjevikiska traditionen, det var den som stod för den revolutionära marxismens kontinuitet.

Trotskij slösade ingen tid när han under sitt sista år i livet skrev för denna publik. Han arbetade på ett mycket direkt sätt för sitt främsta mål att garantera ”tronföljden”. För att ge allt i sin makt till Fjärde internationalen lät han inte ens kulspruteangreppet på hans hem i maj 1940 distrahera

honom. För kadreerna är dessa Trotskijs sista bidrag bland det mest värdefulla han någonsin skrev.⁴

De mexikanska trotskisterna stod i allmänhet till tjänst med en eller två vakter, som oftast deltog i vakttjänstgöringen på nätter eller helger. Bland de mest trogna var familjen Fernández – pappa, en skollärare i femtioårsåldern, och tre av hans söner, Octavio, Carlos och Mario. Även denna familj stod mycket nära hushållet. När vi ibland tog en biltur hälsade vi på dem i deras mycket blygsamma hem i Tacuba. Besöket förvandlades alltid till en fest. Mamma Fernández plockade fram färsk *pulque* som hon hade förberett med fruktsmak. De yngsta barnen skickades ut efter mer, och efter öl. De utomordentligt smidiga och vackra småflickorna, Graciela och Ofelia, som liksom resten av familjen var utmärkta dansare, tvingade vakterna, som hade en tendens att vara klumpiga, att delta i mexikanska folkdanser. Om inte vakterna kunde så gick det lätt att lära sig! Trotskij höll med flickorna och försökte övertala vakterna, även om varken han eller Natalja ville delta. Dansen var för de unga. Liksom *pulque*. Och ölen.

En del av de mexikanska vakterna var mycket fattiga. De kom i *huaraches*, sandaler gjorda av gamla bildäck, och de grå *serape* som kunde ses överallt i de mest fattiga områdena i Mexiko. Trotskij uppskattade mycket deras deltagande. Vissa av dem tvingades resa långt efter en hård dags arbete. Det gav honom också möjlighet att tala direkt med representanter från dessa befolkningsskikt. Han tyckte särskilt om att tala med en kamrat som var analfabet. Ibland kunde de tala en timme eller mer, knappt synliga i det svaga ljuset på gården. Med armarna korsade under sin *serape* gjorde denna mexikanska arbetare inga gester, och verkade likgiltig. I själva verket var han förvånansvärt välinformerad och tvekade aldrig att uttrycka sina åsikter.

Mexiko väckte ett starkt intresse hos Trotskij. Att se ett latinamerikanskt land direkt var skolande, berättade han. Jag minns två anmärkningar som han gjorde om vad han hade lärt sig. Den ena var den inhemska borgarklassens förmåga att ibland spela en relativt oberoende roll i förhållande till imperialismen. Under Cárdenas ledning visade den mexikanska borgarklassen sig vara förmögen att gå så långt som att mobilisera arbetarna till stöd för att försöka få imperialismen att göra eftergifter. När regeringen exproprierade oljeindustrin, så lät den arbetarna ta över skötseln. Men bara för att Trotskij lade märke till hur den mexikanska borgarklassen mobiliserade arbetarna, så tillskrev han därmed inte den inhemska borgarklassen någon ”självständig” roll i den koloniala revolutionen. Ty, som han anmärkte, så fort arbetarnas och böndernas rörelse på allvar började föra fram egna krav, så ändrade samma borgarklass omedelbart uppfattning och förenade sig med imperialismen för att undertrycka den spirande rörelsen mot den socialistiska revolutionen.

Den andra observationen var arbetararistokratins betydelse i länder som Mexico. Detta skikt var ytterst smalt, och dess levnadsstandard låg betydligt under arbetararistokratins levnadsstandard i de industriellt utvecklade länderna. Men i Mexico hade detta skikt en ställning i jämförelse med resten av arbetsstyrkan, som gjorde den relativt sett mer privilegierad än arbetararistokratins i de utvecklade länderna. De var en ytterst konservativ kraft, och ett viktigt hinder och problem för den socialistiska revolutionen.

Trotskij intresserade sig för Fjärde internationalens mexikanska sektion, men på grund av de villkor som gällde för hans asyl kunde han inte delta i dess arbete. Som de flesta andra unga sektioner stod den mexikanska rörelsen inför tillväxtproblem, och de förvärrades av bristande erfarenheter. Följaktligen sökte de mexikanska kamraterna råd hos Trotskij. Det var ett ständigt problem eftersom deras otålighet kolliderade med Trotskijs tycke och smak.

Ibland genomförde organisationen aktioner som inte kunde annat än påverka Trotskij. Under inflytande från några emigranter från den besegrade spanska revolutionen, i synnerhet Grandizo Munis, tryckte den mexikanska sektionen vid ett tillfälle en jättelik affisch som skulle klistras upp på murarna, för att utifrån påverka en strejk. På affischen stod i enorma bokstäver ett enda ord och

4 De finns samlade i *Till marxismens försvar*, på marxistarkiv.se

paroll: "Sabotaje!"

Det är tveksamt om uppmaningen till sabotage fick så mycket inverkan på strejkens förlopp. Men i Coyoacan fick denna ultravänsteristiska aktion en avesvärd effekt. Den Gamle blev rasande på den uppenbara bristen på politisk eftertanke.

Jag vill säga att Munis var en mycket lojal trotskist, som hade kämpat i det spanska inbördeskriget. Efter Trotskijs död hjälpte han under flera år till med arbetet att försörja Natalja. Det fick till ett olyckligt resultat att han påverkade en del av Nataljas politiska beslut. Senare reste Munis till Frankrike, och därifrån till den underjordiska rörelsen i Spanien när ett uppror verkade överhängande. Han fångades av Francos politiska polis och tillbringade många år i fängelse.

Trotskijs inflytande i den mexikanska sektionen visade sig på ett annat sätt i hans litterära samarbete i tidskriften *Clave (Nyckel)*, som började publiceras i oktober 1938 som en marxistisk månadstidskrift. Redaktionen bestod av Adolfo Zamora, José Ferrel och Diego Rivera. Redaktionschef var Octavio Fernández. Trotskij var så lockad av detta projekt att han tenderade att lägga sig i minsta detalj. När det första numret kom ut och han fick ett exemplar på sitt bord, sträckte han sig efter en penna för att redigera. Man hade satt citationstecken kring namnet "Clave" på framsidan. Trotskij markerade att de skulle strykas. I nästa nummer stod namnet utan de störande tecknen.

Bland vännerna till hushållet 1937, stod troligen familjen Rivera närmast. Både Diego och Frida kom ofta till huset, och familjen Trotskij återgäldade och hälsade på familjen Rivera i deras hem i San Angél, som inte låg långt från Coyoacan. Denna nära relation gällde även sekreterarna och vakterna, som särskilt Frida och hennes syster Cristina stod nära, eftersom de tillhörde samma unga generation. Diego hade nyss fyllt femtio, och låg närmare den generation som L D och Natalja tillhörde.

Ibland organiserades gemensamma utflykter till landsbygden som avkoppling, ty Diego var ständigt på språng och tyckte om att visa Mexiko för sina vänner. Dessa utflykter innefattade ibland fyra eller fem bilar och gick långa sträckor längs ibland mycket knaggliga bergsvägar.

L D var mycket dragen till Diego, till den store artistens fantasi, charm, öppenhet och geni. För Diego och Frida var hushållet naturligtvis fängslande på grund av den intellektuella stimulansen att tala med L D och Natalja, och inte bara dem utan även sekreterarna och vakterna och gästerna från andra länder.

Det är välkänt att denna relation så småningom bröts. På ett personligt plan var Natalja inte utan skuld till det. Den oerhörda spänning hon levde under, de grymma slag hon hade drabbats av, och förväntningarna på fler, visade sig ibland genom att hon blev irriterad. Natalja var mycket väl medveten om detta och försökte kontrollera det, som hon berättade en gång på en resa som vi två gjorde från Mexiko City till Nuevo Laredo där jag korsade gränsen för att registrera Dodgen. Men hon lyckades inte alltid klara av det, och det kunde ibland leda till vredesutbrott. Olika personer i hushållet drabbades. Om de insåg vad det handlade om, så anklagade de inte Natalja. Men ibland tillät de sig mot bättre vetande att ge ett ilsket svar. Speciellt för en del av de kvinnliga kamraterna, som var rebeller och revolutionärer, verkade det vara särskilt svårt att inte svara med samma medel för att försvara sin värdighet. Efter de hårda orden försökte den djupt ångerfulla Natalja ställa allt till rätta på ett nästan överdrivet sätt. Vissa gånger upplevde de som hade hamnat i denna situation att det var ännu mer frånstötande med denna förändring än den tidigare aggressiviteten som på ytan verkade omotiverad och opåkallad.

Detta hände med Frida. Förbryllad och rasande körde hon iväg. Under de följande veckorna var hon mycket olycklig, och Frida berättade för mig hur läget var, hur hon mådde. Tyvärr fanns det inte mycket att göra för att återupprätta relationen till vad den en gång hade varit.

Men ännu viktigare var det sätt på vilket Diego kom att stöda en borgerlig kandidat i ett val. Under

de rådande omständigheterna var det lätt för stalinisterna att utnyttja Diegos ställningstagande och framställa det som om Trotskij hade rått Diego Rivera till detta steg, och att det var riktat mot Cárdenas. Trotskij tvingades offentligt förneka att han inte hade något med denna handling att göra, och att det skulle ha varit ett brott både mot villkoren för hans asyl – att inte lägga sig i Mexikos politik – och mot hans grundläggande principer. Kort sagt var Trotskij tvungen att bryta politiskt med Diego Rivera.

Jag tror inte att Trotskijs personliga aktning för Diego ändrades det minsta. Han beundrade och uppskattade honom fortfarande, och talade fortfarande om honom som om deras vänskap inte hade påverkats. Trotskij ansåg egentligen inte att Diego var helt tillräknelig inom politiken, hans fantasi hade en tendens att rusa iväg med honom.

I februari 1938 stod familjerna Rivera och Trotskij fortfarande varandra nära. Det var Diego som ringde en eftermiddag för att fråga om vi hade hört att Leon Sedov hade dött på ett sjukhus i Paris. Vi visste inte ens att han låg på sjukhus. Diego sa att man måste bekräfta nyheten och att han skulle göra allt för att så snabbt som möjligt ta reda på om det verkligen var sant, om nödvändigt skulle han försöka ringa Paris.

Natalja var på sitt rum. Trotskij fanns inte i huset överhuvudtaget. Under de föregående veckorna hade stalinisterna intensifierat presskampanjen mot Trotskij. Tillsammans med andra tecken hade vi tagit det som bevis för att de förberedde ett nytt mordförsök på Trotskij. Följaktligen hade vi utökat våra försiktighetsåtgärder. Vi var i själva verket så övertygade om att man förberedde ett nytt mordförsök att vi hade vidtagit en speciell åtgärd. Vi hade smugglat ut Trotskij ur huset och fört honom till en sympatisörs villa, där han kunde gömma sig en tid. I händelse av ett angrepp mot huset skulle angriparna inte återfinna Trotskij där.

Under rådande omständigheter beslutade vi oss för att inte berätta om rapporten som Diego hade fått. Tidigt på kvällen kom han själv till huset för att berätta den bittra nyheten. Den stämde.

Diego stod nära oss alla. Han var lika berörd som vi och lika bekymrad för hur vi skulle berätta det för Natalja och L D.

Vi tyckte att det bästa var att inte berätta för Natalja, utan att först meddela L D. När det gällde vem av oss som skulle få uppgiften, lutade det först åt att det skulle bli jag. Efter att ha tänkt över det ett tag, föreföll det mig som om det bästa var att ta reda på hur Diego ställde sig. Han var jämnårig med Trotskij, och kände troligen hur han tänkte bättre än vi som var knappt trettio år. Diego funderade ett tag och höll med. ”Om ni tror att det blir bäst...”

Jag körde till villan som låg en bit bort. Diego hävde sin tunga kroppshyddas ur bilen och gick mot grinden. Vi kunde höra ringklockan när han tryckte på knappen. Lamporna tändes och förvandlade honom till en bred silhuett vid dörren. En tjänare släppte in honom.

Det tog en halvtimme innan Diego återvände. Trotskij kom med honom. Utan ett ord klev Trotskij in i baksätet.

Efter att ha klarat strupen sa Diego tyst på engelska, ”Vi kör tillbaka till huset.” Han steg in bredvid Trotskij och stängde dörren. Under hela tillbakafärden sa ingen ett ord.

Vid huset var vakterna vakna, och när vi kom svängde de upp dubbeldörrarna i enlighet med våra rutiner så att vi snabbt kunde köra förbi och på så sätt försvåra för eventuella krypskyttar. Trotskij steg genast ut ur bilen, gick med beslutsamma steg genom vaktgården till huvudgården och in till Natalja.

Parets lidande under de följande dagarna gick speciellt att se i Nataljas ansikte, som var svullet av gråt när hon några gånger kom från deras mörka sovrum. Trotskij syntes inte till på flera dagar.

Jag blev orolig för dem. Tanken slog mig om vilken inverkan Paul och Laura Lafargues (Marx'

dotter) självmord hade haft på den revolutionära socialistiska rörelsen 1911, när de sjuttio år gamla bestämde sig för att de inte längre var till någon nytta. Lenin talade vid deras begravning i Paris. Krupskaja sa att Lenin hade sagt till henne, ”Om man inte kan arbeta för partiet längre, så måste man kunna se sanningen i vitögat och dö som Lafargue.”

Kanske det hade varit klokare om den yngre generationen revolutionärer hade frågat sig vilken roll de hade försökt att ge paret Lafargue. Hursomhelst skakade deras självmordspakt dåtidens socialistiska rörelse och ekon från den hördes ännu när jag gick med i rörelsen.

Jag sköt bort tanken, och sa till mig själv att den troligen berodde på någon dunkel reaktion hos mig, eller att den återspeglade en övertygelse som jag hade hört andra uttrycka. Då erkände Rae, som stod Natalja mycket nära, och som såg till att de fick mat och att allt annat de ville ha blev ordnat, att hon bar på samma farhågor. Speciellt oroande var den lilla automatpistol som L D vanligtvis hade liggande på sitt skrivbord som brevprens. Vi beslutade oss för att avlägsna den. Den behövde trots allt troligen rengöras och oljas in.

När jag flera dagar senare kom till gården under en inspektionsrunda, såg jag att vikedörrarna till sovrummet stod öppna. L D hade flyttat dit ett litet bord för ljusets skull. Han satt vid bordet och skrev. På kvällen arbetade han fortfarande vid en lampa som han hade riggat upp. Jag tittade på honom en stund, med hans höga panna upplyst av ljuset på den i övrigt mörka gården. Det fanns inget som helst tvivel, han arbetade med ett manuskript. Han arbetade mycket sent.

Känslan en överhängande katastrof lämnade mig plötsligt. De hade lämnat avgrunden. Det den Gamle skrev var i själva verket ett avsked till sin son, *Leon Sedov – son, vän, kämpe*.

Såret efter Leons död var under en period mycket smärtsamt. Även småsaker kunde ge upphov till en explosion. Översättningen av avskedet, till exempel, orsakade en utskällning från L D. Hälften av översättningen gjordes i Coyoacan och hälften i New York eftersom han insisterade på att det skulle gå fort. Ingen av texterna motsvarade hans förväntningar. Utan tvekan hade han rätt – engelskan motsvarade inte, kunde inte motsvara, de ryska nyanserna som han ville.

Det märktes också andra förändringar. Före Leons död hade den Gamle och Natalja ofta suttit i matsalen med Telefunken-radion inställd på någon lokal station som spelade klassisk musik. Nu slutade de med det. Jag vet inte varför. Av de två var Natalja den som mest uppskattade musik.

Efter ett tag märktes en ganska tydlig förändring hos den Gamle. Det var svårt att exakt sätta fingret på vad. Det ord som oftast föll mig in var godmodighet, men det stämde inte helt. Han verkade inte driva de andra lika hårt som han hade gjort tidigare. Jag tyckte att han visade mer hänsyn mot sina medarbetares svagheter. Förändringen var diskret men fanns absolut där, och det blev en ny aspekt på relationerna inom hushållet. Det kanske till och med märks i de delar av Stalinbiografen som blev klara innan han slutligen slogs ner av mördaren.

Hushållet led fortfarande stor vanda över Leon Sedovs död när Stalin gjorde ytterligare ett drag. 23 februari antog den mexikanska fackföreningsrörelsen, som via Lombardo Toledano kontrollerades av det mexikanska kommunistpartiet, en förtalande resolution mot Trotskij. Syftet med resolutionen var att sätta tryck på Cárdenas regering att upphäva Trotskijs uppehållstillstånd och utvisa honom.

Det fanns inget annat alternativ än att omedelbart svara. Trotskij gjorde det nästa dag. [se [Vad är meningen med kampen mot "trotskismen"?](#) på marxistarkiv.se – övers anm]

Utan att varken vi eller allmänheten visste om det, skrev Sovjetunionens statsåklagare Andrej Vysjinskij, samma dag som Labordes och Lombardo Toledanos resolutioner antogs av CTM, under en anklagelseakt mot 21 medlemmar i ett ”Block mellan högern och trotskisterna”. Det tillkännagavs i Moskva 27 februari. Rättegången skulle inledas 2 mars.

Bland de åtalade återfanns ett antal internationellt kända namn, bland andra Nikolaj I Bucharin och

Alexej I Rykov. I denna ”samling” inkluderade Stalin en av sina trogna följeslagare, Jagoda, som tidigare hade varit ledare för den hemliga politiska polisen och organisatör av den första ”stora” skådeprocessen 1936 som dömde Zinovjev och Kamenev och andra. För L D och Natalja var det särskilt bittert att bland de åtalade finna Christian Rakovskij, som sedan länge hade varit vän till familjen.

Precis som under de tidigare rättegångarna var Trotskij naturligtvis huvudåtalad, och åklagaren namngav honom som huvudkonspiratör och ärkeanstiftare.

Trots att Stalin hade tagit ett år på sig för att förbereda manus, så hade han inte för avsikt att förlänga skådespelet. Det visade sig i det plötsliga tillkännagivandet och den korta tid som de anklagade fick innan rättegången inleddes. Stalins syfte med att genomföra det hela så snabbt var att hindra alla försök i andra länder att utöva påtryckningar för att få till stånd en rättvis rättegång. Man kunde förvänta sig att dramat i rättssalen skulle bli kortvarigt och att de anklagade, eller åtminstone de flesta av dem, omedelbart skulle avrättas. Stalin kanske räknade med att det hela skulle vara klart och offren begravda innan Trotskij skulle kunna avslöja komplotten. Sedan, när intresset svalnade, kunde den landsförvisade ledaren och hans handfull anhängare försöka besegra Kominterns tunga världsomfattande propagandamaskin, som hade uppbackning från Sovjetstatens mäktiga resurser...

Vi höll vårt första möte sent på eftermiddagen, eller kanske det var tidig kväll, samma dag som nyheten kom. Utöver våra skolningsmöten eller diskussioner om aktuella politiska frågor, så höll sekreterarna och vakterna regelbundna personalmöten – ibland så sällan som en gång per månad – där dagordningen oftast gällde organisatoriska frågor för hushållet eller vaktrutinerna. L D var ofta med, men ledde nästan aldrig mötena. När det någon gång blev svåra meningsmotsättningar försökte han till och med undvika att anta rollen som medlare. Men vid detta möte tog Trotskij genast över.

Han skisserade problemet. Vi kunde inte veta hur lång rättegången skulle bli. Den kunde mycket väl vara över på några få dagar. Under den perioden skulle rättegången stå i centrum för den internationella uppmärksamheten. Vad vi än hade att säga, så måste vi säga det snabbt. Valet av tidpunkt var helt avgörande för oss. Till och med timmar kunde vara av betydelse. Följaktligen måste vi förbereda oss för en ansträngning utöver det vanliga.

Den Gamle talade inte särskilt dramatiskt. Han var bara intensiv. Vi blev särskilt rörda över vad det måste kosta på för honom att vända sig från sin sons död till detta nya angrepp från sin förrädiska och dödliga fiende.

Vi hade alla förutsett vad vi måste göra, så vi kunde säga ”Redan ordnat”, till en del av de följande punkterna.

Vårt första problem var att få tag på texten till anklagelseakten, eller i alla fall så mycket som möjligt av den. Här tvingades vi lita till *New York Times*. Den kunde vi ordna från en bokhandel i centrala Mexiko City som dagligen fick en tidningsbunt med flygpost. Våra kamrater i New York skulle också sända urklipp med flygpost. Jag minns inte varifrån vi först fick det nödvändiga dokumentet, men mitt minne av nästa händelse är mycket levande.

Sju på morgonen, när solen fortfarande lös in snett och lågt på himlen mellan träden och lyste upp den blå muren mot gården, gick L D sakta på trädgårdsgången som knöt samman rummen kring gården, medan han gick igenom anklagelseakten. Han hade på sig jacka och basker, för det var fortfarande svalt och friskt vid denna tid på året och på denna höjd. När han stannade till för att göra en notering, var bilden oförglömlig med hans glasögon och pipskägga alldeles nära tidningen.

Jag fick senare tillfälle att se bevis på hur noggrant han utförde denna motbjudande syssla. Här och där ett rött eller blått ”NB” - *nota bene* – enstaka anmärkningar i marginalen, ett ord eller två på ryska vid vissa stycken.

Därefter började det verkliga arbetet. Det kom hela tiden samtal från tidningarna, från telegrambyråerna, från oberoende journalister. Vad L D än hade att säga till bluffmakarna i Moskva så var det förstasidesstoff, till och med rubriker, i vartenda land som inte var en diktatur.

Den Gamle lämnade knappt sitt skrivbord, tog bara en hastig måltid, och brydde sig inte om att raka sig. Han tillhörde generationen innan skrivmaskinen fanns. Han skrev enbart med blyerts- eller bläckpenna, och skrev så oavbrutet att han led av en yrkesskada som knappast existerar idag. Hans finger blev så ömt att han tvingades ha bandage när han arbetade.

Han dikterade utmärkt, och anpassade sig till stenografens takt, vars streck, krokar och bågar han då och då stannade upp för att beundra. Men dikterandet gav bara en mindre lättnad, eftersom han arbetade i steg, och ständigt gick igenom sina manuskript. ”Ibland”, berättade han för mig en gång, ”kommer jag på det mest uppenbara först sedan det sista utkastet är färdigt.” Så då fick det ”sista utkastet” arbetas om.

L D:s handskrivna manuskript skrevs ut på maskin och lämnades på hans skrivbord för att rättas. När det på grund av alla rättelser blev svårt att följa dem, skrevs de ut på maskin igen. Den nya kopian gick sedan igenom samma procedur.

I svåra lägen som detta, med tidsfrister som sattes av omständigheter som vi inte hade någon kontroll över, kortade den Gamle ner sina korrigeringar och omskrivningar avsevärt.

Utifrån det slutliga utkastet på ryska utarbetade sekretariatet versioner på engelska, franska och spanska, och hjälpte varandra när det blev svårigheter med översättningen. Ibland kunde ett av våra problem leda till att L D ändrade det ryska originalet. Det var inte många översättningar i Coyoacan som inte L D slutkontrollerade själv, och ibland kunde han argumentera för ett annat ord eller ordvändning. Hans förslag på engelska var inte alltid så lyckligt valda. Det var inte så att han ansåg sig vara någon mästare på engelska, utan det var en del av hans allmänna tendens att vara noggrann med detaljer. Han kunde inte tåla slarv eller inexakthet med någonting.

Allt eftersom Moskvarättegången fortsatte följde L D pressen noga. Varje dag skrev han ett långt uttalande som därefter översattes, trycktes upp i ett antal exemplar, levererades till telegrambyråerna och dagstidningarna i Mexiko City, och skickades med flygpost till våra anhängare på olika ställen. Vi använde inte kopieringsmaskin, delvis därför att det skulle ha inneburit ytterligare ett steg i en process där hastigheten stod högt i kurs.

Trotsky arbetade obehagligt – omkring 18 timmar om dagen under rättegångens inledning. En del av oss yngre arbetade ännu längre. Vi missade inte en enda tidsfrist.

Vi fungerade således som ett mycket effektivt och ganska smidigt, om än litet, team. Detta låg i linje med Trotskijs tidigare staber, en tradition som överlämnades från en grupp sekreterare till nästa. I Ryssland var Trotskijs sekretariat berömt. Stalin hade all anledning att slå speciellt mot dess medlemmar i förhoppning om att minska och lamslå Trotskijs effektivitet. Jag hade aldrig förmånen att möta ryssarna. De gick under i koncentrationslägren eller av ett skott i huvudet från en GPU-pistol. Men jag vet hur de fungerade. De var av den sort som tycker om att arbeta, inte misstycker att arbeta under svår press, tänker självständigt, och har kunskaper på många områden. Med sådana medarbetare arbetade Trotsky som en jämlike bland andra, och alla arbetade tillsammans för ett stort gemensamt mål. Allt detta fick dem att överträffa sig själva lite grann.

Effekten av Trotskijs uttalanden om den tredje ”stora” Moskvarättegången var förödande. Det snabba svaret på anklagelseakten, som avslöjade komplotten redan innan skådespelet började, vände i ögonen på världsoptionen ända från första dagen rättegången mot Stalin, och för varje dag blev det bara värre. Trotsky, som var huvudanklagad, lyckades vända situationen till Stalins nackdel, och blev den främste anklagaren. Därefter var det bland kunnigt folk avgjort. Stalin, som redan hade brännmärkts i utlåtandet från Dewey-kommissionen 1937, som visade att Trotsky och Leon Sedov

var oskyldiga till de anklagelser som hade riktats mot dem under de tidigare skenrättegångarna, tyngdes nu av en ”trovärdighetsklyfta” som han aldrig lyckades undkomma.

Att arbeta tillsammans med Trotskij var ingen lekstuga – han var ingen klåpare inom politiken och han fann klåperi outhärdligt hos andra. Men det var också en utomordentlig skola för de unga kamraterna i hans personal. Det sätt på vilket han reagerade på Moskvarättegången i mars 1938 var en modell för hur viktig tajmning är för att möta dagliga utmaningar och vända dem till en möjlighet. Det handlade om att ytterst beslutsamt lägga allt annat åt sidan, höja sig över personliga problem, och med all energi och alla tillgängliga resurser koncentrera sig på arbetet som stod för dörren. Det var en sällsynt möjlighet för oss som då var i 20-årsåldern att se Trotskij i handling som politisk kämpe under en mycket intensiv strid.

Oktober 1969

(Översättning: Göran Källqvist)